



заборон і репресій щодо них. Зокрема навесні 1907 р. було закрито товариство у Кам'янці-Подільському, 30 червня – у Могилеві-Подільському, а згодом і решту. Таким чином, просвітницький рух 1905–1907 рр. діяв і розвивався двома шляхами: офіційно (меншість осередків) і нелегально (більшість). На цьому завершився перший етап діяльності подільського товариства.

Другий етап у розвитку просвітництва на території Поділля розпочався з 1908 р., коли у лютому відновила свою діяльність губернська «Просвіта», і тривав до 1914 р. Якщо на першому етапі головним осередком просвітництва були бібліотеки, хати-читальні та поширення українських видань, то на другому, поряд із цим, утвердилися такі форми роботи, як організація Шевченківських свят, вечорів пам'яті видатних українських діячів, музичних вечорів і театральних вистав, за участю місцевих акторів-аматорів. Кількісні показники сільських просвітницьких осередків через утиски і переслідування влади значно знизилися. На території краю діяло близько двох десятків осередків. Продовжували існувати конспіративні бібліотеки, читальні, які не були зареєстровані та маскувалися переважно під гуртки грамоти, кооперативні спілки тощо.

Товариство налагодило зв'язки з «Просвітами» та українськими громадами у Львові, Чернігові, Києві, Одесі, Томську [10, 2]. Просвітяни підтримували один одного матеріально, запрошували на різноманітні заходи, святкування. Так, листом від 15 січня 1909 р. Львівська «Просвіта» запрошувала кам'янчан на святкування 40-річчя заснування найстарішої на Україні «Просвіти», з приводу чого у Львові мав відбутися Всеукраїнський просвітньо-економічний конгрес, де представником подільської «Просвіти» був В. Приходько.

Не дивлячись на перепони губернської адміністрації, Кам'янецька «Просвіта» розгорнула досить жваву діяльність. Тільки в червні 1909 р. товариство влаштувало три масових гуляння, три літературно-музичних вечірки та один великий концерт. Вражаючим був успіх цих заходів. Гуляння, влаштовані «Просвітою», відвідали біля 800 осіб, а виручка від кожного такого заходу становила до 100 крб. прибутку на користь товариства [5, 14]. 1910 р., у час шаленого наступу царизму на український рух, кам'янецька «Просвіта» організувала 4 етнографічні свята, 12 літературно-музичних вечорів. Успішно працювала бібліотека у с. Печері Брацлавського повіту, фонд якої налічував 204 книги, а основними читачами були школярі і молоді селяни [5, 17]. Активно працювала й Кам'янецька просвітня бібліотека, яка нараховувала 1130 примірників книжок, виписувала 18 українських і 11 російських газет та журналів, а 183 постійних читачі користувалися її фондами [11, 3].

Подільська «Просвіта» мала істотний вплив і на українську інтелігенцію, особливо сільських учителів. Всупереч забороні місцевої влади відвідувати товариства, молоді учителі підтримували з ними тісні контакти [8, 7]. Водночас кам'янецькі просвітники К. Солюха, Ю. Сіцинський, Н. Григорієв та інші склали та надрукували «Український катехизм», в якому шляхом запитань та відповідей висвітлили основні українські питання та проблеми.

На початку 1914 р. російські шовіністи та чорносотенці в Україні перейшли в наступ. Вони зажадали припинення «антидержавної діяльності „мазепинських „Просвіт“», і кам'янецькі жандарми підготували акцію з розгрому Товариства. У ніч з 16 на 17 травня 1914 р. на квартирах чільних діячів «Просвіти» та в бібліотеці було зроблено обшуки, знайдено багато української літератури та преси. Почалося слідство, полі-

цейські констатували, що члени Товариства мали на меті «утворення незалежної України, на засадах соціально-демократичної автономної республіки з народною Радою на чолі». Подільську «Просвіту» заборонили, а за її членами встановили нагляд [8, 8].

Отже, підводячи підсумки, слід підкреслити, що важливим для українського народу залишається виникнення та організація діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі, яка здійснювалася у надзвичайно важких умовах: жорстока цензура, фактична відсутність літератури українською мовою, фінансові труднощі, постійні доноси і наклепи щодо діяльності просвітян, перешкоди і заборони на відкриття товариств. Низький рівень освіченості населення, неписьменність, низька національна свідомість, низький культурний рівень, бажання населення Поділля отримувати освіту рідною мовою – усе це стало передумовами виникнення товариства «Просвіта». Втім, попри всі негаразди, просвітяни для вирішення суспільно-політичних та культурно-освітніх питань організували проведення ярмарків, читання рефератів національного спрямування, відкриття книгозбірень, хат-читалень, освітніх установ з українською мовою навчання, проведення лекцій політичного та національного спрямування, роботи щодо збереження культурної спадщини Поділля, видання літератури та відкриття нових осередків товариства «Просвіта».

1. Пономаренко А.В. *3 історії просвітницького руху на Поділлі* // *Культура Поділля: історія і сучасність: Мат. II наук. конф.* – Хмельницький, 1993.
2. *Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК) – Ф. 301. – Оп. 636. – Спр. 1515.*
3. *ЦДАУК – Ф. 442. – Оп. 636. – Спр. 647.*
4. Кришук Б. *Суспільно-політичні та культурно-освітні передумови виникнення та становлення осередків товариства «Просвіта» на Поділлі* // *Вісник Житомирського державного університету.* – Вип. 54. – Житомир, 2010.
5. Лозовий В., Мошак М. *Діяльність Подільської «Просвіти» в 1906–1914 рр.* // *Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923).* – Кам'янець-Подільський, 1996.
6. *ЦДАУК – Ф. 442. – Оп. 636. – Спр. 647.*
7. Дмитришена О.С. *Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі на початку ХХ ст.* // *Україна і світ: діалог мов та культур: Мат. Міжн. наук. конф.* – К., 2014.
8. *Просвітницький рух на Поділлі: бібліографічний покажчик / Упор.: В. Прокопчук.* – Кам'янець-Подільський, 2012.
9. *ЦДАУК – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 2988.*
10. *ЦДАУК – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 1535.*
11. *ЦДАУК – Ф. 442. – Оп. 862. – Спр. 158.*

**Yurchenko O.S. Enlightenment movement in Podillia (the 1906–1914<sup>th</sup>s).** In the article on the basis of archival materials and periodicals analysis is highlighted pre-conditions of the Podolsky society «Prosvita» forming in the early twentieth century, are revealed some aspects of the society activity.

**Key words:** society, province, Enlightenment, Podillia.

**Т. А. Константінов**

### **ПЕТРО КУРІННИЙ: ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА РАДЯНСЬКИХ РЕАЛІЙ**

*Стаття присвячена дослідженню життя та діяльності вченого-емігранта П. Курінного – уродженця Умані, історика, археолога, мистецтвознавця, етнографа, музеєзнавця, організатора пам'яткоохоронної справи на Україні. Викладено основні події життя вченого за радянської доби, коли він працював у Києві (1924–1933).*

**Ключові слова:** П. Курінний, археологія, пам'яткоохоронна справа, Києво-Печерська лавра.

4 травня 2014 р. виповнилося 120 років від дня народження професора Петра Петровича Курінного



(1894–1972) – засновника та першого директора Уманського краєзнавчого музею, видатного українського археолога, історика й музейного працівника, пам'яткоохоронця, члена понад 15 археологічних, історичних, музейних та інших культурних українських організацій і комітетів, засновника Української Вільної Академії Наук на еміграції (1946 р.), голови представництва УВАН в Німеччині. Ім'я вченого у радянські часи несправедливо замовчувалося, через звинувачення у «шкідництві на культурному фронті», «буржуазному націоналізмі» [1, 27]. Якщо його прізвище зайняло гідне місце серед вчених, археологів, зокрема серед дослідників трипільської культури, як відкривача білогрудівського типу, то ставити під сумнів його патріотизм не коректно, хоча над ним все ще висить обвинувачення в колабораціонізмі та вивезенні до Німеччини культурних цінностей з Уманського краєзнавчого та інших музеїв. Реабілітація імені П. Курінного розпочалася вже після здобуття Україною незалежності. Хоча досі ставлення до нього все ще неоднозначне, як недостатньо оцінено і його внесок у розвиток науки і культури України 1920–30-х рр.

Аналізуючи стан наукової розробки проблеми, було з'ясовано відсутність ґрунтовних досліджень. Однак не можна оминати увагою такі видання, як «Репресоване краєзнавство» [8], «Українське краєзнавство» Г. Дем'янчука [9], «Реабілітовані історією», де ім'я вченого згадується побіжно. Умови формування особистості вченого докладно викладені самим П. Курінним у слідчих зізнаннях, частково у виданих рукописах його батька – П. Ф. Курінного (1852–1931 рр.) – «Умань та уманьчани очима Курінного П. Ф.», а також Ю. Торгалю. В наукових розвідках С. Білоконя відображені окремі напрями наукової діяльності науковця, про якого згадується й у працях, присвячених іншим діячам тогочасної науки і культури – Д. Щербаківському і Т. Мовчанівському. У дослідженні Т. Тимченко про київську школу реставрації станкового малярства визначено роль П. Курінного у налагодженні роботи Реставраційної майстерні Музею культів і побуту та розгортанні реставраційної справи в Україні. Роль вченого у діяльності ВУАКУ висвітлено у дисертаціях С. Нестулі й О. Денисенка. З дослідників, котрі побіжно аналізували діяльність П. Курінного як пам'яткоохоронця та редактора збірника «Український музей», варто назвати С. Білоконя, С. Кота, О. Кобилянську, В. Петрова, Т. Ралдугіну, О. Супруненко. Життя та діяльність вченого частково розкрито у вступі до перевиданої праці П. Курінного – «Історія археологічного знання про Україну» (2013 р.). Недослідженість питання пов'язана з тим, що особисті фонди П. Курінного є надбанням Німеччини і США, тому потребують дослідження його життя та діяльності за кордоном. Відтак, мета цієї розвідки – аналіз змісту т. зв. київського періоду діяльності цього науковця.

За рекомендаціями О. Новицького й М. Біляшівського, П. Курінний був викликаний до Києва, де в 1924 р. очолив Музей культів і побуту та став дійсним членом Всеукраїнського Археологічного комітету (ВУАК) при Всеукраїнській Академії Наук, а згодом – його вченим секретарем (1929–1933 рр.), склавши зокрема статут цієї авторитетної установи [2, 92]. З 1926 р. Петро Петрович – секретар трипільської комісії ВУАКу, а впродовж 1925–1932 рр. – директор Всеукраїнського музейного городка та Лаврського заповідника (ВМГ). У 1928–1930 рр. – науковий співробітник кафедри мистецтвознавства при УАН.

Згідно з постановою радянського уряду від 29 лютого 1926 р., Києво-Печерська лавра була оголошена

Всеукраїнським державним культурно-історичним заповідником, а на її території утворено Всеукраїнське музейне містечко, де посаду директора обійняв П. Курінний. Музейне містечко об'єднувало такі заклади: Музей культури та побуту, Музей архітектури (X–XIX ст.), Музей української старовини П. Потоцького, Український театральний музей, Музей археології, Кабінет антропології й етнології ім. Хв. Вовка, Музей-храми – Св. Трійці (XI–XVII ст.), Спаса на Берестові (XII–XVII ст.), Успіння Божої Матері (XI–XVIII ст.), Ближні та Дальні печери, Лаврську дзвіницю, архіви та бібліотеки Києво-Печерської лаври, реставраційну майстерню тощо [3, 214]. Можна лише уявити величезну відповідальність директора за доручену справу, адже він став охоронцем однієї з найціннішої пам'ятки українського народу – Києво-Печерської лаври.

В цей період були надруковані декілька праць П. Курінного, зокрема «Монументальні пам'ятки трипільської культури», де автор підняв питання систематизації архівного матеріалу та правдиво навіть використав джерела, дякуючи В. Козловській за дозвіл користуватися «рукописними щоденниками В. В. Хвойки». Водночас П. Курінний шкодував, що не використав досить важливі документальні матеріали подільських точків С. Гамченка, що не видавалися протягом двадцяти років і зберігалися в архіві колишньої Імператорської Археологічної комісії в Ленінграді, але містили докладну реконструкцію трипільського житла та версію, що не пожежа знищила культуру, а сам народ залишив поселення.

У роботі «Розкопки 1925 року» археолог описав дослідження Білогрудівського могильника, яке проводилося в Білогрудівському лісі (7 могильників): «Дослід могильників розпочав 1918 року для систематичного виявлення археологічного минулого уманської околиці й поповнення збірок історичного музею Умані пам'ятками місцевої старовини» [4, 8]. Впродовж 1919–1923-х рр. було знайдено масовий кістковий матеріал розколотих кісток свійської та лісової звірини. Петро Петрович вимагав кошти для проведення додаткових досліджень, для правдивого визначення рівня культури та їх хронології, хоча б відносно інших культур. Відновити роботу вдалося лише 1925 р., «прихильнянтям до справи Уманського Округового та надзвичайній активності, з якою робітники продовжують організацію вивчення доісторичного минулого своєї округи» [4, 9]. На особливу увагу заслуговує праця П. Курінного – «Білогрудівські Кам'яні стелли», в якій докладно описані, знайдені «кам'яні баби». Для вченого ця назва була неприйнятною, адже на них є «зображення і чоловіків». Стелли були доставлені до уманського музею для дослідження [5, 190].

Музей мав чітку схему надходження експонатів, що можна простежити за особистим листуванням в особі директора з С. Капусником, якому надіслано лист відповідь під «№376. 2/3 28 р. П.О.Л. Ст. Капуснику (Барвинков, Ізюмської округи – Митрівська С. Рада)»: «Лаврський музей Культів та побуту в Києві відповідає Вам, що для купівлі монет, Музей мусить бачити їх в оригіналі або в знімках чи відбитках». В наступному листі від 12 квітня 1928 р. є пояснення, що «Музей купував гроші гарної збереженості, а також місцеві знахідки, коли точно відомо, де та в яких умовах знайдено їх» [6, 37]. Наступний лист датований 30 вересня 1928 р., з «проханням повідомити місце знаходження 2 римських монет». Спостерігаємо й чітку позицію П. Курінного, який наполягав на інформації про знахідку, де була знайдена, «чи в землі, в кладі, чи окремо, чи були якісь нумізмічні колекції?» [6, 39]. Справа



збереження знахідок історичної ваги була поставлена настільки високо, що була прийнята «Постанова Наркомосу, Нарковнусправ, Наркофіну УРСР від 30.02.1928 р.». У ній «Інструкція для інспектора щодо поповнення нумізматичного фонду», містила таку тезу: «Якщо клад являє собою значну чи історичну чи матеріальну цінність, негайно телеграфувати до ВМГ, вимагаючи приїзду фахівців. За інших випадків – точно зафіксувати знахідку» [6, 39].

П. Курінний проводив також роботу з розбудови першого в радянській Україні музейного реставраційного закладу – Реставраційної майстерні Музею культурів та побуту. Саме йому належить єдина, а проте, досить ґрунтовна публікація про її роботу в збірнику «Український музей» [7, 161], де подано детальний аналіз галузі охорони пам'яток. Вчений очолив Реставраційну комісію та розробляв інструкції для музеїв, тим самим заклавши міцний підмурівок цієї галузі. На посаду реставратора станкового малярства було запрошено відомого фахівця М. Касперовича. Після реставрації Ігорівської ікони та ікони Миколи Мокрого, П. Курінний переконався, що «після блискучої реставрації громада повірить у серйозне відношення науки до пам'яток минулого і з'єднається з нею в бажанні бачити пам'ятки в тому вигляді, в якому споглядали їх релігійні і громадські діячі минулого» [7, 165].

Однак сталінські репресії не оминули і його, оскільки постать П. Курінного була надто помітною на культурно-науковій ниві України та привертала до себе увагу. В ніч проти 25 лютого 1933 р. вчений був заарештований органами Київського управління ДПУ та звинувачений у контрреволюційній діяльності. Однак Петро Петрович зробив спробу перехитрити «машину смерті» та протягом трьох місяців писав детальне зізнання на сорока двох сторінках, дрібним почерком, ставши сам собі прокурором і адвокатом. Ця стратегія дала результати – науковця звільнили з-під варті, хоча, за постановою президії ВУАН від 5 травня 1933 р., П. Курінний був усунутий з посади, зважаючи на те, «що з 23.ІІ – ц. р. не виконує обов'язків наукового співробітника». Вчений був позбавлений права працювати за фахом, викладати та друкуватися. Тому надалі він працював економістом геологічної партії з відводу шахтних вод у рудниках Кривого Рогу, займався складанням кадастру малих річок України, кодексу глиняних покладів України й проектування «Великого Києва» у перспективі трьох п'ятирічок [1, 59].

Отже, П. Курінний упродовж 1920–30-х рр. сприяв перетворенню Всеукраїнського музейного городка на центр науково-дослідних установ з широкими повноваженнями ВУАК як пам'яткоохоронної організації республіканського значення та допомагав роботі Реставраційної майстерні, завдяки чому стало можливим становлення цієї установи як загальнодержавного центру реставрації пам'яток старовини.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 263, оп. 1, спр. 48628.
2. Репресоване краєзнавство (20–30-і роки) / Л. Бабенко, С. Бабенко, Г. Білоус; редкол.: П. Тронько та ін. – К., 1991.
3. Дем'янчук Г.С., Дем'янчук Б.Г., Дем'янчук А.Г. Українське краєзнавство: сторінки історії. – К., 2006.
4. Полонська-Василенко Н.Д. Українська академія наук: Нарис історії. – К., 1993.
5. Курінний П.П. Всеукраїнський державний культурно-історичний заповідник. Всеукраїнський музейний городок [1927 р.] // Український музей. – К., 2007. – Зб. 2.
6. Курінний П.П. Розкопки 1925 року: Томашівка, Білогрудівка [Відбиток з короткого звідомлення ВУАК при ВУАН за 1925 р.]. – К., 1925.

7. Курінний П.П. Білогрудівські Кам'яні стелли // Записки Всеукраїнського Археологічного Комітету. – К., 1930. – Т. 1.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3561, оп. 1, спр. 323.
9. Курінний П.П. Три роки праці реставраційної майстерні Лаврського музею культурів та побуту над консервацією та реставрацією музейних збірок [1927 р.] // Український музей. – К., 2007. – Зб. 2.

**Konstantinov T.A. Petro Kurinny: life and activities during soviet reality.** The article is devoted to the investigation of life and work by the scientist-emigrant P. Kurinny – the native of Uman, historian, archaeologist, art historian, ethnographer, connoisseur of museums, organizer of monument protection business in Ukraine. The basic life events in Soviet times, when he worked in Kiev (the 1924<sup>th</sup> –1933<sup>th</sup>) are expounded.  
**Key words:** P. Kurinny, archaeology, monument protection business, Kyiv-Pechersk Lavra.

В. Л. Калитвянська

## ВІКТОР ДАНИЛОВ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ІСТОРИКА-АГРАРНИКА

У статті розкрито життєвий шлях історика, громадсько-політичного та наукового діяча В. Данилова. Проаналізовано основні етапи становлення вченого, його погляди на важливі історичні процеси.

**Ключові слова:** В. Данилов, наукові дослідження, публікації, Інститут історії СРСР.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю ґрунтовного вивчення життєвого шляху В. Данилова, адже обставини життя формують погляди особистості; а також тим, що майже немає спеціальних наукових праць, присвячених дослідженню біографії цього вченого. Однак ми маємо віддати належне людині, яка не лише без страху висловлювала свої думки, а відстоювала їх, хоч це було і не легко, а іноді й небезпечно в тогочасному тоталітарному суспільстві. В академічному плані дослідження різних аспектів його життя необхідно для створення біографії В. Данилова як громадсько-політичного діяча й науковця, котрий зробив вагомий внесок у розвиток національної та світової науки, а також історіографічного огляду його численних змістовних праць. Основу аналізу становлять друковані праці дослідника, а також архівні документи періоду роботи В. Данилова в Інституті історії СРСР АН СРСР. На особливу увагу заслуговують відомості з особової справи В. Данилова.

Віктор Петрович Данилов народився 1925 р. у м. Орську Чкаловської обл. у родині робітника. Його батько – Петро Євдокимович до 1917 р. працював наймитом, сторожував в гімназії м. Орська, а згодом був шевцем в майстерні пожежної охорони. Після більшовицького перевороту працював шевцем в майстернях Орська. Помер в 1939 р. Мати – Євдокія Хомівна була домогосподаркою та жила на утриманні доньки [4, 1].

У 1943 р. Віктор закінчив середню школу в м. Чкалов і був призваний до лав радянської армії. В жовтні того ж року він закінчив Чкаловське училище зенітної артилерії і був направлений в 1871-й зенітно-артилерійський полк на посаду командира вогневого взводу. З січня 1944 – до травня 1945 рр. перебував у діючій армії (до травня 1944 р. – І-й Український фронт, потім – Південно-західний фронт). У жовтні 1946 р. звільнений у запас. За роки Другої світової війни з частинами Червоної армії В. Данилов побував у Польщі, Німеччині, Чехословаччині, Угорщині та Румунії [4, 2]. Причиною того, що В. Данилов почав займатися аграрною історією стала його участь саме в Другій світовій війні, після якої він вирішив розібратися, чому бувають війни, а оскільки його батьківщина більшою мірою